

Friese, Brusselse of Engelse peer?

De herkomst van de Hallemine Bonne

Hallemine Bonne in Knoop's Pomologia uit 1758

Al ongeveer twintig jaar inventariseren wij – enkele fruitliefhebbers in Noord-Nederland, die zich de **Speurpom** noemen – boomgaarden en plekken met oude fruitbomen. Vooral oude fruitrassen hebben onze bijzondere interesse. We hopen daarbij ook de fruitrassen terug te vinden die beschreven zijn in *Pomologia* van Johann Hermann Knoop uit 1758 en die blijkbaar verdwenen zijn omdat ze niet meer in collecties

van oude fruitrassen voorkomen. In *Pomologia* staan twee Friese rassen beschreven en afgebeeld, de appel Doeke Martens en de peer Hallemine Bonne. Van de Doeke Martens bleek in het Friese dorp Goutum nog een boom te staan. De Hallemine Bonne was nog steeds niet gevonden. Wel zijn recent drie meldingen gedaan dat de peer gevonden is. In dit artikel ga ik na of deze vondsten kunnen kloppen. Allereerst de beschrijvingen van de Hallemine Bonne, een peer die ik gemakshalve verder in het kort Hallemine zal noemen.

Een paar jaar voordat Johann Hermann Knoop in 1758 zijn prachtboek *Pomologia* deed verschijnen, had een fruitliefhebber uit de buurt van Friese dorp Hallum een peer uit een pitje gewonnen, die hij zo uitstekend vond dat hij deze naar zijn dorp vernoemde en de peer de naam Hallemine gaf. Knoop vond de peer de moeite waard om in zijn *Pomologia* op te nemen.

De peer is in de eeuw daarop volgend in enkele Nederlandstalige fruitboeken vermeld en in enkele werken kort beschreven. Ook in Duitse handboeken tot aan het midden van de 18e eeuw is ze onder het synoniem Friesische Birne of Friesländische Birnen beschreven.

Knoop's beschrijving van de Hallemine

“Is een vry grote Peer; van gedaante langwerpig, iets buikig, en naar de Steel toe wat dunner wordende;

gelyk ook iets naar 't Oog, dat weinig gezonken is, en de steel naar Proportie niet zeer lang is; haar Schil is glad, van Kolor, ryp zynde, ligt-groen iets naar den geelen hellende; haar Vleesch is iets bros, doch zagt en zeer vol-zappig van een heel aangename zeer geurige smaak; ze word van de Boom gegeten en wil net op haar tyd geplukt zyn, gelyk de Brusselse, namelyk, wanneer haar groene Kolor begint naar den geelen te hellen, en het Vleesch voor de Duim wykt, want als ze langer hangt word ze onsmakelyk, meelig, en buik-ziek.”

De peer was toen recent in Friesland gewonnen. Knoop schrijft:

“Deze Zoort is niet zeer oud, ze is in Friesland, voor niet zeer lange Jaren, uit een Korl van de Zomer Bon Chretien, daar ze in gedaante en smaak ook iets na zweemt, door een Liefhebber, op een Plaats niet ver van het Dorp Hallum gewonnen, daar ze de Naam van voert.”

Zes jaar eerder in 1752 vermeldde Knoop de Hallemine al in zijn *Beknopte huishoudelyke hovenier*. Aangenomen mag daarom worden dat de peer voor het midden van de 18e eeuw gewonnen is.

Daarnaast beschrijft hij ook de Windsorse Peer die bij hem de hoofdnaam bij hem Brusselse peer krijgt.

“Brusselse of Windsorske peer

Is een tamelyk grote Peer; van gedaante vry langwerpig, na de Steel toe, die redelyk lang is, verdunnende, haar Schil is glad, van Kolor geelagtig groen, en zomtyds aan de Zonszyde iets bleek-ros. Het Vleesch is zagt, smeltend, en zappig, van een zeer aangename, geurige smaak; zynde, buiten tegenspraak, een van de beste Zomer-Peeren die wij hebben (...)

De boom maakt sterk, maar krom, nederwaarts gebogen, en door malkander groeiend Hout-gewas, waar aan dezelfde zeer kenbaar is.”

De verschillen tussen de Hallemine en de Windsor

De Hallemine is bij Knoop een geribde, scheve, groengele herfstpeer met een “naar proportie niet zeer lange steel” Ze is rijp in september – oktober.

De Windsorse Peer (Brusselse) is een slanke, symmetrisch gevormde, egaal groene tot groengele zomerpeer met een blos en een redelijke lange steel. Ze is rijp in augustus – september.

Ook de boomvorm verschilt. Knoop schrijft over de boom van de Windsor: “de boom maakt sterk, maar krom, nederwaarts gebogen, en door malkander groeiend Hout-gewas, waar aan dezelfde zeer kenbaar

Bon Chretien d' Eté uit Knoop.

is". Over de Hallemine schrijft hij slechts dat de boom sterk houtge-
was maakt.

De beschrijving van Le Serrurier

Een volgende wat meer uitgebreide beschrijving dateert van halve eeuw later. In 1806 beschrijft Le Serrurier de Hallemine in zijn *Fruïtkundig Woordenboek* onder de hoofdkop Friesche peer. Hij herhaalt de beschrijving van Knoop maar voegt er een vergelijking met enkel andere herfstperen aan toe.

"Friesche peer, Ongeënte Peer. Halleminne.

(...) Zij heeft zoo veel overeenkomst met de witte Boterpeer (Beurré Blanc), dat men haar bij den eersten opslag ligtelijk met dezelve zou kunnen verwisselen, doch de bloem is meer gezonden de vrucht is ook langwerpiger, buikig, en wordt naar den steel dunner. De steel steekt diep in de vrucht, is krom gebogen en naar evenredigheid van de vrucht zwak en kort. (...) Sommige Fruïtkundigen schijnen haren eigenlijken naam niet gekend, en haar voor de Doyenne Grise gehouden te hebben."

Over de Windsor peer zegt Le Serrurier

"Eene niet veel beteekenende zomerpeer, langwerpig, en naar de bloem zoo wel als naar den steel spits toeloopt. De schil is glad en wordt, geelachtig groen, wanneer de peer geheel rijp is. Het vleesch is wit, en niet zeer geurig, en wanneer zij slechts een paar dagen te lang aan den boom blijft hangen, wordt zij melig. Wordt in 't begin van Augustus rijp."

Beschrijving door Uilkens

Uilkens herhaalt in zijn *Handboek voor de ooftboomteelt* van 1850 grotendeels de beschrijving van Knoop en hij geeft de laatste beschrijving van de peer die ik heb kunnen vinden. Hij gebruikt Friesche Peer als hoofdnaam en geeft Hallemine Bonne als synoniem. Ook heeft hij de beschrijving van de Windsor (Brusselse Peer) van Knoop overgenomen.

De Hallemine in de Duitstalige literatuur

De Hallemine is naar Duitstalige gebieden verspreid, want ze wordt daar in meerdere handboeken beschreven of vermeld, vaak onder de hoofdnaam Friesische Birne of Friesländische Birne.

Johann Mayer vertelt in een voetnoot van zijn *Pomona Franconica* uit 1801 op p. 284 dat hij enkele boompjes van de Hallemine uit Holland heeft laten komen en heeft opgekweekt. Hij concludeerde dat de vruchten vrijwel gelijk zijn aan de Gracioli (daarmee bedoelt hij de Bon Chretien d' Eté). Hij veronderstelt dat de Hallemine "alteré et abartardi"- met een moderne term een mutant - aan de Bon Chretien d'Eté, omdat ze beter bestand zou zijn tegen het vochtige en koude Hollandse klimaat. Enkele Duitse schrijvers, zoals Dittrich in 1837, geven als hoofdnaam Friesländische Birne met als synoniem Hallemine en veronderstellen dat ze een zaailing is van de Beurré Blanc, omdat ze daar sterk op lijkt, maar - schrijft hij - ze is wat later rijp dan deze. Het verschil met de Beurré Blanc is dat de Hallemine wat langer is en naar

de steel wat versmalt. De steel is kort en zwak en zit in een holte. De vrucht is eind oktober eetrijp.

Boomkweker Matthias Schröder uit Hamburg schrijft in 1828 eveneens dat de vrucht veel op de Herbstbutterbirne (Beurré Blanc) lijkt, wat langer en versmald naar de steel is en dat de korte zwakke steel wat verdiept staat. Bij hem in Noord-Duitsland is de vrucht zelfs pas in oktober - november rijp.

In het *Illustriertes Handbuch der Obstkunde: Birnen, Volume 5*, p. 37 van F. Jahn e.a. staat dat de Hallemine identiek is aan de Gelbe Sommer-Apothekerbirne (Bon Chretien d' Eté). Mogelijk worden de verschillen tussen deze vruchten gering geacht.

De hoofdkenmerken van de Hallemine

Uit de Nederlandstalige en Duitstalige beschrijving komt het beeld naar voren van een bonkige herfstpeer. Bonkig, want met ribben en onregelmatigheden op de vrucht, iets wat overigens ook een kenmerk is van de moederboom: Bon Chretien d' Eté. Verder wordt de gelijkenis met de Beurré Blanc en een enkele keer met de Beurré Grise vermeld, waarbij aangegeven wordt dat de Hallemine een wat slankere uitvoering van deze peren is, in het bijzonder doordat de vrucht naar de steel versmald toeloopt.

Ze heeft een vrij dunne, korte en scheve steel, die tussen enkele verhevenheden of in een onregelmatig gevormde holte staat. Ze kent een ondiepe kelkholte, die zo ondiep is dat de kelkblaadjes er bijkans uit steken.

De vrucht verkleurt van groen naar geel, nergens wordt gerept van een bos op de vrucht.

De afbeelding in Knoop's *Pomologia* toont inderdaad een forse, middenbuikige, iets scheve peer, groengeel en zonder bos, waarbij de vrucht versmald naar de steel toeloopt. Net zoals in de Nederlandse en Duitse beschrijvingen die in de vorige alinea zijn aangehaald, lijkt Knoop de Hallemine wat te slank afgebeeld te hebben en zal de peer soms wat meer tonvormig kunnen zijn. Zeer opvallend in Knoop's afbeelding is de bultige onderkant met de brede

Terugggevonden Hallemine Bonne gedetermineerd door Hennie Rossel.

ribben vanuit de kelk. Dit bultige uiterlijk is overigens een kenmerk van alle Saint Germain's.

De eerste melding. Hallemine en de peer Windsor zouden dezelfde zijn

Nynke Zijlstra heeft recent het artikel Hallemine Bonne – de Hallumse peer gepubliceerd op de site terpenenwierdenland.nl, waarin zij veronderstelt dat de Friese Hallemine naar Engeland zou zijn gebracht, daar de naam Windsor zou hebben gekregen en onder die naam ook verder verspreid zou zijn. Zij baseert zich op een mededeling van Joan Morgan in *The Book of Pears* uit 2015, p. 257, waarin verwezen wordt naar Leroy (1868) die Hallemine een synoniem heeft genoemd van de Engelse peer Windsor, en naar Engelstalige schrijvers als Hogg (1888), Bunyard (1920), Hedrick (1921) die de bevinding van Leroy hebben overgenomen.

Deze veronderstelling berust naar mijn idee op een vergissing. Hallemine en Windsor zijn verschillende soorten. Allereerst beschrijft Knoop zelf naast de Hallemine ook een Windsorse Peer, die bij hem de hoofdnaam Brusselse peer heeft met als ander synoniem Poire de Madame (*Pomologia*, p. 50 en Knoop's perenindex met synoniemen). Volgens Nynke Zijlstra's redenering zou Knoop zich vergist moeten hebben. Maar Zijlstra vergist

zich, want Knoop beschrijft twee geheel verschillende peren.

Duidelijke verschillen

Als je naar de afbeeldingen en beschrijvingen van beide peren kijkt, dan zijn er duidelijke verschillen. Allereerst is de Windsor een zomerpeer die van half tot eind augustus rijp is. Terwijl de Hallemine rijp is in september en oktober en in Noord-Duitsland zelfs in november. Kijken we naar afbeeldingen van de Windsor dan zien we dat deze peer regelmatig gevormd is, langer, een stevige steel heeft, die bovenop op de vrucht staat, een vrij diepe kelk heeft en wat vooral kenmerkend is: ze heeft soms een dofrode bloes. Dat laatste wordt bij de Hallemine nooit genoemd. Het bonkige uiterlijk van de Hallemine wijkt bovendien sterk af van de slanke zomerpeer Windsor en de Hallemine heeft een korte, vrij zwakke steel die in een holte staat. Terwijl de steel van de Windsor lang en stevig is. Ook de boomvorm verschilt, de kroon van de Windsor heeft kromme, hangende en warrige takken. Van de kroon van de Hallemine wordt geen bijzonderheden vermeld.

Dan is er nog het verschil in ouderdom. De Windsor is veel ouder dan de Hallemine, hoewel de afkomst daarvan, evenals die van vrijwel alle oude peren, vaak moeilijk te achterhalen is. Als je even googled op Google Books dan blijkt dat Windsor

Pear al ver voor de tijd van Knoop herhaaldelijk vermeld wordt, soms expliciet als zomerpeer. Volgens Hogg wordt ze in Engeland voor het eerst in 1629 door Parkinson in zijn *Paradisus* vermeld. Niet alleen wordt de Windsor in de Engelse literatuur sinds die tijd herhaaldelijk genoemd, maar ook ontbreekt tot aan het eind van 19e eeuw het synoniem Hallemine. Opvallend is dat voordat Leroy in 1869 de Windsor Pear het synoniem Hallemine gaf, Windsor en Hallemine steeds apart genoemd of beschreven zijn. Na de publicaties van Leroy worden zijn beiden synoniemen van elkaar.

Dan zou er nog de mogelijkheid kunnen zijn dat de Engelse Windsor zomerpeer ergens in de 19e eeuw verdrongen is door de geïmporteerde herfstpeer Hallemine. Op deze veronderstelling berust het artikel van Nienke Zijlstra, maar dit is onwaarschijnlijk, omdat de Windsor steeds als slanke zomerpeer beschreven en als zodanig ook afgebeeld bleef. Ze is geen bonkige herfstpeer geworden.

Hallemine is geen Windsor. De vergissing van Lindley en Leroy

Mogelijk ligt een onachtzaamheid van Lindley in zijn *Orchard Guide* uit 1833 ten grondslag aan de vergissing dat Hallemine en Windsor synoniemen zijn voor dezelfde peer. Koch wijst in 1875 erop dat Knoop volgens Lindley de Windsor voor het eerst heeft beschreven onder de naam Hallemine en dat dan de oudste naam van de Windsor zou zijn. Lindley heeft Knoop's *Pomologia* mogelijk niet gekend, want Knoop beschrijft zowel Windsor als de Hallemine als twee verschillende peren.

Bij de belangrijkste 19e eeuwse pomoloog André Leroy is de naam Hallemine slechts een synoniem geworden. In zijn *Dictionnaire de la Pomologie* van 1868 beschrijft hij de peer Poire de Madame en geeft deze als synoniemen Hallemine en Windsor. Leroy beroept daarbij op de werken van Decaisne en Liron d' Airoles. Kijken we echter in hun boeken dan blijkt Liron d' Airoles het synoniem Hallemine voor Windsor overgenomen te hebben van Decaisne. Maar bij Decaisne

vinden we slechts een voetnoot bij de beschrijving van de Poire de Madame, waarin staat dat de Hallemine in Knoop's tijd een recente vondst was en dat de Windsor al in 1665 vermeld stond. In zijn tekst over de Poire Madame zelf wordt de Windsor niet vermeld. Uit deze op zichzelf staande voetnoot lijkt Liron geconcludeerd te hebben dat de Hallemine een synoniem is van de Windsor en Leroy heeft dit overgeschreven. En Leroy is zo'n grote autoriteit dat allerlei andere schrijvers die gelijkstelling van Windsor en Hallemine ook weer hebben overgenomen.

Omdat de beschrijvingen van de beide peren en hun rijptijden zo sterk verschillen, denk ik dat Leroy zich alleen op Franse bronnen heeft gebaseerd en niet gekeken heeft naar de afbeeldingen van beide peren en mogelijk onvoldoende weet heeft gehad van de Nederlandse en Duitse pomologische literatuur.

Allerlei schrijvers hebben na 1870 kritiekloos aan hun beschrijving van de Windsor het synoniem Hallemine toegevoegd. Onze eigenlijke Hallemine werd na 1850 niet meer genoemd en was toen al grotendeels in de vergetelheid geraakt. Waarschijnlijk werd de peer toen in ons land nauwelijks meer geteeld. Alleen als foutief synoniem bleef haar naam bestaan.

De Hallemine teruggevonden

In het gehuchtje Bareveld nabij de Fries-Groningse grens zijn aan een oude perenboom peren gevonden die de Hallemine zouden kunnen zijn (zie afbeelding). De boom hing overvol en, zoals bij oude peren vaak het geval is, waren de vruchten klein tot middelgroot.

De vorm klopt met de beschrijvingen in de literatuur: de brede peervorm, de vrij zwakke steel die iets verdiept staat, de ondiepe kelkholte met kelkblaadjes die iets uitsteken. Ook de rijptijd klopt, want de peren waren (begin september) nog niet eetrijp. En opvallend is ook op dat op geen enkele vrucht een bos of spoor van een bos te vinden was. De vruchten zijn weliswaar korter dan die op de afbeelding van Knoop, maar Knoop's afbeelding zou op grond van verschillende latere Duitse beschrijvingen wat te lang

Windsor op een 19e-eeuwse afbeelding.

kunnen zijn.

Een tweede vondst

Op enkele andere locaties blijkt de Hallemine Bonne nog voor te komen. Hennie Rossel heeft het ras op twee locaties teruggevonden: een in West-Brabant en een in het oosten van de Betuwe. Ze werden er Russische peer genoemd (zie afbeelding). De afbeelding en de rijptijd zijn in overeenstemming met de afbeelding en de beschrijving van Knoop.

Conclusie

De Hallemine Bonne lijkt op enkele plaatsen teruggevonden: in het oosten van de Betuwe, in West-Brabant en nabij het Groningse Marum. Het is een andere peer dan de Windsor. Soms blijkt het in de oudere literatuur een rasnaam een synoniem van een of meerdere andere te zijn. De vergissing om te denken dat het dan om hetzelfde ras zou gaan, is gemakkelijk gemaakt als het om rassen gaat die slechts summier zijn beschreven, zoals die in *Pomologia*

van Knoop. Toen de naam Hallemine Bonne na 1858 synoniem werd van de Windsor is ten onrechte verondersteld dat de peer identiek zou zijn aan de Windsor. Als we een blik werpen op de beschrijvingen en afbeeldingen in de oude literatuur, dan is al direct duidelijk dat het om twee verschillende rassen gaat; die verschillen in vorm en rijptijd zijn daarvoor te groot. De Hallemine is een wat bonkige herfstpeer zonder bos, met een korte dunne steel, terwijl de Windsor, een fraaie slanke, gebloste zomerpeer is met een lange steel.

Jan Veel

Bronvermelding

Bunyard, Edward A. *A handbook of Common fruits etc.* 1920 Londen p. 203
Decaisne, Joseph. *Le jardin fruitier du Museum.* 1858, p. 28
Hedrick, U.P. *The Pears of New York.* 1921, p. 72
Dittrich, Johann Georg. *Systemati-*

ches Handbuch der Obstkunde nebst Anleitung zur etc. Volume 1. 1837, nr. 184, p. 665

<http://www.vergetenfruitrassen.nl/wp/hallemine-bonne-024/>

<http://www.terpenenwierdenland.nl/sticky/de-hallumse-peer-hallemine-/> De Hallumse peer – Hallemine

Hogg, Robert. *The Fruit Manual*. 1888, p. 665, nr. 150.

Knoop, Johann Hermann. *De beknopte huishoudelyke hovenier*. Leeuwarden, 1752

Knoop, Johann, Hermann. *Pomologia*. 1758, p. 50 en 54. (zie index peren voor Hallemine en Poire de Madame)

Koch, Karl. *Vorlesungen. Die Deutsche Obstgehölze*. 1875/1876 Stuttgart. Blz. 439

Leroy, André. *Le Dictionnaire de Pomologie, Tome 2 Paires*. 1868, p. 369 nr. 624

Le Serrurier J.F. *Fruitkundige Woordenboek*, Tweede deel. Amsterdam, 1806, p. 270

Lindley, John. *A guide to the orchard and kitchen garden*. London, 1830. p. 350 nr. 39

Liron d'Airolles. *M.J. de. Notices pomologique. Liste de synonymique historique des diverses variétés du poirier*. Nantes, 1858, p. 23

Mayer, Johann. *Pomologa Franconico*. 1801, p. 284

Morgan, Joan. *The book of pears*. 2015

Schröder, Matthias. *Die Obstsorten meiner Baumschule auf dem Burgfelde vor Hamburg, Zweite Lieferung Birnen*. 1828, p. 50 nr. 58

Uilken, J. F. *Het handboek der ooftboomteelt*. 1850, p. 85